

MEHMET ÂKİF ERSOY'UN ŞİİRLERİNDE AİLE VE KADIN

Family and Women in Mehmet Âkif Ersoy's Poems

Gülten BULDUKER*

ÖZ

Aile, toplumun temelini oluşturan bir kurumdur. Birey, kültürel kimliğini aile içinde kazanır, insani değerleri öğrenir ve sonraki kuşaklara aktarır. Süreklilik arz eden bu yönüyle aile, değerler eğitiminde önemi tartışılmaz bir yere sahiptir. Türk toplumunda her zaman kutsal kabul edilen aile, İslâmiyet'in kabulüyle de kutsal görülmeye devam etmiş ve ancak aile değerleriyle yetişen bireylerden oluşan bir toplumun güçlü bir medeniyet inşa edebileceğine inanılmıştır. Ta ki Tanzimat Devri'ne gelinceye değin, mevcut aile algısında köklü bir değişiklik olmamıştır. Batılılaşma süreciyle birlikte aile ve bundan ayrı düşünülmemeyen kadınlık algısında büyük bir değişim başlar. Değişim süreci toplumsal alanda birçok çatışma ve sorunu beraberinde getirir. Kadınlık konusunda alınan tavırları şöyle ifade etmek mümkündür: Batılı aydınlar, değişen çağın gereklerine göre kadının eğitilmesi ve kamusal alanda çalışmasına değin o gün için son derece radikal çözümler teklif eder. Buna karşın İslâmî duyarlılığı güçlü aydınlar ise kadının eğitimi ve kamusal alanda çalışması konusunda oldukça muhafazakârdır. Bu çalışmanın amacı her iki anlayışa da açıklık getirerek sanatını İslâmî prensipler ışığında icra eden ve bir İslâm idealinin şairi olan Mehmet Âkif Ersoy'un şiirlerinde kadın ve aile konusunu nasıl ele aldığını değerlendirmektir.

Anahtar Sözcükler: Mehmet Âkif Ersoy, şiir, kadın, aile, toplum.

ABSTRACT

Family is an institution that forms the basis of society. The individual acquires her cultural identity within the family, learns human values and passes them on to the next generations. With this continuous aspect, family has an indisputable place in values education. The family, which has always been considered sacred in Turkish society, continued to be seen as sacred with the adoption of Islam, and it was believed that only a society consisting of individuals raised with family values could build a strong civilization. Until the Tanzimat Era, there was no radical change in the existing perception of family. With the process of Westernization, a major change begins in the perception of family and femininity, which cannot be considered separately from it. The process of change brings with it many conflicts and problems in

* Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırıkkale/Türkiye. E-posta: gbulduke@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4360-5432.

the social sphere. It is possible to express the attitudes taken regarding femininity as follows: Western intellectuals offered extremely radical solutions for that day regarding the education of women and their employment in the public sphere, in accordance with the requirements of the changing age. On the other hand, intellectuals with strong Islamic sensitivity are quite conservative regarding women's education and employment in the public sphere. The aim of this study is to clarify both understandings and evaluate how Mehmet Akif Ersoy, who performed his art in the light of Islamic principles and was a poet of Islamic ideals, handled the subject of women and family in his poems.

Keywords: Mehmet Âkif Ersoy, poetry, woman, family, society.

Giriş

Aile her zaman toplumu ayakta tutan önemli bir kurum olarak görülmüştür. İlber Ortaylı tüm toplumlarda duygu ve inanç sisteminin ilk kazanıldığı yer olması ve süreklilik arz eden yönüyle ailenin, evrensel bir boyuta yükseldiğini belirtir (2007). Ziya Gökalp ise *Türkçülüğün Esasları* kitabında Türklerin Müslüman olmadan önceki yaşamında aile kurumunun oluşmasında evlilik bağının kutsal sayıldığını söyler ve bireylerin, ev-bark sahibi olmaya özendirilmeleri üzerinde durur (2011: 139-143). Çünkü ailenin kültürel değerlerin yeni nesillere aktarımında çok önemli bir fonksiyonu vardır. Türk tarihinde geleneklerin ve kültürel kimliğin yeni nesillere aktarımı, güçlü bir toplum yapısının oluşmasında ve dolayısıyla güçlü bir devlet teşekkülünde çok önemsenmiştir. İslamiyet'in kabulüyle de kutsallığını koruyan Türk aile hayatı, Tanzimat sonrası birçok sorun ile birlikte tartışılmaya başlanmıştır. Bu dönemde ailenin, kadın kavramıyla birlikte değerlendirilmesi, yine aile kurumunun kutsal görülme isteğinin bir uzantısıdır. Bu bakımdan Z. Fahri Fındıkoğlu'nun "Tanzimat'tan önce revaçta olan medeniyet telâkkisi, dinî temelli bir medeniyettir." (1999: 656) sözü, çok önemlidir. Tanzimat Devri'nde ve sonrasında ise sosyal hayatı idare eden değer yargılarını ve geçirdiği değişimi anlayabilmek için aile kurumu ve kadın konusunun nasıl algılandığını bilmek gerekir. Fındıkoğlu'na göre bir bakıma sosyal hayatın çekirdeği olan aile, sosyal hayata tesir eden Tanzimat olayından doğal olarak müteessir olacaktır (1999: 647). İşte samimi bir dindar olan Mehmet Âkif'in şiirlerinde dile getirdiği Türk aile hayatı ve bundan ayrı düşünülemeyen kadının değişimi konusundaki endişeleri de bu çerçevede içinde değerlendirilmelidir. Âkif de aileyi kutsal görmüş ve "Kadınlarınız size Allah'ın bir emanetidir." hadisi uyarınca âdeta ailenin temel direği olarak görülen kadını, dinî temelli bir medeniyet dairesi içine konumlandırmıştır.

Tanzimat döneminde Türk edebiyatında ele alınan pek çok sosyal sorunun kaynağının aileye dayandığını söyleyen Bilge Ercilasun'a göre devam eden süreçte de kadın ve aile temi, Tevfik Fikret, Halit Ziya Uşaklıgil, İsmail Safa, Mehmet Emin, Mehmet Âkif, Ziya Gökalp gibi sanatçılar tarafından ele alınır ve çoğunlukla merhamet temi ile birlikte görülür. 1896-97 yıllarında Fikret ve Mehmet Emin tarafından ferdi bir acıma duygusu ile işlenen kadın konusu, II. Meşrutiyet'ten (1908) sonra sosyal bir karaktere bürünür. Kadının aile ve cemiyet içindeki durumu, tenkitçi ve tahlilci bir gözle işlenir (1987: 34). Bunun nedeni, Muallâ Gülnaz'ın da belirttiği gibi kadının, daha doğrusu, görüntüsüyle, konumuyla "kadın imajı"nın modernleşme projesinin önemli bir parçası olmasıdır (2000: 81). Kadın konusunu, 1908'den sonra sosyal planda ele alan Mehmet Âkif ve Ziya Gökalp, bozuklukları gösterir ve çareler teklif ederler (Ercilasun, 1987: 34). Şüphesiz ki teklif edilen çareler, her iki şahsiyetin hayat görüşüne göre farklılık arz eder.

II. Meşrutiyet Devri'nde Batılı zihniyete mensup olanlarla muhafazakârlar arasındaki düşünüş farkı, yazın sahasında çok yoğun bir şekilde ele alınır. Fındıkoğlu, kadının sosyal hayatta bir tabu olmadığı telâkkisi ve feminist bir cihan görüşünün yavaş yavaş Osmanlı cemiyetini fethettiğini belirtir. "1917 Aile Kararnamesi" ile bu eşitlikçi cereyan, büyük harbin tevhit ettiği iktisadi zaruretle büsbütün kuvvetlenmiş ve Türk kadını, hayata atılmıştır. Bu devrin kadınlığa ve aile nizamına ait neşriyatının bir hayli önemli olduğuna dikkat çeken Fındıkoğlu, bunların içinde Ziya Gökalp'in ilmî yazılarının ayrıcalıklı bir yerinin olduğunu söyler: "Bir ailevî buhranın bulunduğu o devrin islâmci, garpçi, türkçü denen bütün münevverlerince kabul edilmekte, yalnız gösterilen tarzı haller başkalaşmaktadır.¹ Harbin sonuna doğru neşredilen muvakkat aile kodu, bu cereyanların bir muhaselesi, hukukî ifadesi adedilebilir."² (1999: 653-655).

Her toplumu ayakta tutan temel belli ilkeler vardır. Asırlarca İslam dairesinde bir inanç ve kültür birikimine sahip olan Türk toplumunda, kadına biçilen rollerin değişmesi, doğal olarak aileye de tesir etmiştir ve etmektedir. Bu konuda muhalif görüşlerin ideal olan ile realite arasındaki çözüm önerileri, hem aile kurumu hem de kadın sorunları konusunda bir sonuca

¹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Peyami Safa'nın *Türk İnkılâbına Bakışlar* (bk. 1996) başlıklı eserinde her üç istikametteki mütefekkirlerin hukuk telâkkilerinin kısaca gösterildiğini belirtir.

² "Bu muvakkat kanun bir sene kadar bir müddet için tatbik edilmiş, fakat 1918 de iktidar mevkiine gelen Hürriyet ve İtilâf kabinesi tarafından lâğvolunmuştur. Suriye'de hâlâ tatbik edilmektedir. Geçen sene Suriye'den ayrılan Antakiye-İskenderun sancakları, bu defa Türkiye'ye ilhak edilmeye kadar bu aile kodu ile idare edilmişti." (Fındıkoğlu, 1938).

bağlanmış gibi görünmemektedir. Şerif Mardin'in ifadesiyle aile kurumunun "görkemli" çözümlere herhangi bir biçimde bağlanması mümkün olmamaktadır: "Bu günkü toplumsal düzenleme anlayışı, ailenin yalnız hukukî çalışmasını sağlamak değildir. Aile, dinamik bir unsur olarak incelenmekte ve gelişmiş ülkelerde devlet, aile yapısı içinde beliren insanlar arası ilişkileri incelemek için araştırmaları finanse etmektedir." (1995: 364).

Mehmet Âkif, yedi kitaptan oluşan *Safahat* adlı eserini, çöküşün eşiğine gelmiş bir topluma yeniden medeniyet dünyasındaki yerini kazandırma hedefiyle kaleme almıştır. Yalnız sorunları tespit etmekle kalmaz, bunların çözüm yollarını da açıklar. Orhan Okay'ın ifadesiyle "Devrinde olduğu kadar günümüzün meselelerine de ışık tutan büyük idealist Âkif'i anlamak, *Safahat*'i anlamakla başlar." (1989: 47) Âkif'in vatanına İslâm ahlâk ve nizamını getirmek gibi bir ideali vardır (1989: 132).

Kendi toplumunu ve İslâm dünyasını geri bırakan nedenleri tespit edip bunları dile getirmeyi sanatının asıl gayesi edinen şairin, sanatında estetik kaygıdan çok fayda prensibine bağlı kalması, içinde yaşadığı toplumun sorunlarına odaklanarak hayatla sanatı kaynaştırmak isteyen bir yaklaşıma dayanır. I. dönem Tanzimat kuşağının toplumcu görüşünü benimseyen sanatçı, realist bir şair olduğunu şu dizelerde açıklamak gereği duymuştur:

Ne tasannu' bilirim, çünkü, ne san'atkârım,
Şi'r için "göz yaşı" derler; onu bilmem, yalnız,
Aczimin giryesidir bence bütün âsârım! (2005: 3).

Âkif, "Bütün *Safahat*'ında, nesir yazılarında ve va'zlarında ortaya koyduğu İslâmî prensiplere, husûsî hayatında da son derece bağlı kalmıştır." "İslâmî duyarlılığı" (Okay, 1989: 13) ile tanınan şair, asla bağınaz bir dindarlıktan yana olmayıp gerçek bir "münevver" kimliği sergiler. Buradan hareketle onu, kadın ve aile konusunda Batılı zihniyetteki aydınlardan ayıran farkın ne olduğuna bir bakmak gerekir. Ömer Çaha'nın da ifade ettiği üzere bu dönemde gelenekçiler ve Batılı zihniyete sahip olanlar arasındaki tartışma, "kamusal alan" ve "özel alan" ayrışması noktasında düğümlenir. Batıcı kesim, Osmanlı toplumunun geri kalmasını kadının eğitimsizliğine bağlar-ken gelenekçi kesim, kadının kamusal alana çıkmasıyla aile mahremiyetinin ortadan kalkacağını ve toplumun daha da bozulacağı argümanını işlemiştir (1996: 87). Bu birbirine muhalif iki görüş, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan süreçte edebî eserlere de yansır. Bernard Caporal'a göre;

Ziya Gökalp kadını toplumbilimsel planda ele almadan önce, bir edebî tema olarak ele almıştır. Şiirlerinden pek çoğu, kadın için öz-

gürlük ve ailede cinslerin eşitliğini talep eder. (...) Daha sonra, 1917'ye doğru, Durkheim esinli aile sosyolojisi çerçevesinde Ziya Gökalp kadın sorunu üzerinde uzun ve geniş biçimde duracaktır. Ulaştığı sonuçların bir bölümü tartışılabilir olsa da bunlar, (...) bütün bir düşünürler kuşağı üzerinde önemli etkiler yaratmış, bazıları Kemalist devrimde birinci planda rol oynamıştır (1990: 96-97).

Batılılaşma sürecinde kız çocuklarının eğitime ve çalışmasına yönelik birçok adım atılmıştır. Özetle ifade edilecek olursa Tanzimat Devri'nde kız çocuklarının eğitimi konusunda kısıtlı da olsa bir iyileşme olur. Ancak kızların görebileceği eğitim, ilköğretimle sınırlandırılır. Ardından 1976'da kız öğretmen okullarının (Dârü'l-Muallimât) açılması gündeme gelir. Kızlar için ilk idadi 1980'de açılır. Sonrasında ise kız meslek okullarının sayısı artırılır ve öğrenim süresi yükseltilir (Caporal, 1990: 103-108). 1908 devriminin ardından ise kızların eğitimi sorunu, daha radikal bir şekilde Batıcılar tarafından tartışılmaya başlanır. Dergilerde ve gazetelerde eğitimin gerekliliği ve modernleştirilmesi ileri sürülür. Batılılaşmayı savunan aydınların kadının içinde bulunduğu şartların iyileştirilmesi ve konumunun yükseltilmesine yönelik olarak iki çözüm önerisinde birleştikleri söylenebilir: Birincisi kadının iyi eğitilmesi, ikincisi de çalışma hayatında aktif olarak yer almak suretiyle kendi ayakları üzerinde durabilmesidir.

Dönem itibarıyla oldukça radikal görünen bu bakış açısını, 1875 yılında kaleme aldığı *Kadınlar* adlı kitabında (1996) Şemsettin Sami oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Ayrıca II. Meşrutiyet döneminde birçok elit kadın da feminist bir söylemle aktif bir şekilde yazın faaliyetinde bulunur. Edebî eserlerde kadının kamusal alanda görünmesi, kurtuluş mücadelesinin ürünü olan *Çalikuşu*, *Ateşten Gömlek*, *Vurun Kahpeye* gibi eserlerde yansıtılır. Elit kadınlar arasında özellikle Halide Edip kamusal alanda verdiği mücadeleyle iyi bir örnek teşkil eder. Ancak o günün koşulları, genel toplum yapısı dikkate alındığında bütün kadınların çok iyi eğitilmesi ve aktif iş yaşamında yer almaları realite ile bağdaşmamaktadır. Âkif, bu gerçeği iyi fark etmiş olmalıdır ki kadının yerinin evi olduğunu düşünmüştür. Onun buhran geçiren aile kurumunun yıkılmasını önlemeye yönelik çözüm önerileri, İslâm kaidelerine dayanır. Çünkü gerçek dinî kaidelerin yanlış anlaşılması nedeniyle insanlar, yaratılış gayelerini unutmuşlardır. O, kendi din anlayışını, *Fatih Kürsüsünde* kitabında, bir vaiz olarak cemaate seslendiği şu dizelerde özetler:

Çalış dedikçe şeriat, çalışmadın, durdun,
Onun hesabına birçok hurâfe uydurdun!

Sonunda bir de “tevekkül” sokuşturup araya
Zavallı dini çevirdin onunla maskaraya! (2005: 338).

Gerçi Batılı görüşü benimseyenler de Âkif gibi İslâmiyet’te kadın ve aile konusundaki kaidelerin yanlış anlaşılmasına yeri geldikçe hem ayetlerle hem de Hz. Peygamber’in yaşamından örneklerle açıklık getirmişlerdir. Ancak onlar, dönem itibarıyla Âkif’e göre devrimci bir tutum sergilerler. Ziya Gökalp’e göre, kadın, yeni medeniyetin teşekkülü için kültür (hars) ile birlikte asri ilimler, usuller ve fenler öğrenecektir. Dolayısıyla Avrupa medeniyetine girerken aile ve kadınlık telâkkileri de değişecektir. Eğer insanlar, kendi kültürlerine sahip çıkarlarsa başka milletleri taklit etmeye tenezzül etmeyeceklerdir (1977: 38). Beklenti bu yönde olsa da kadının cemiyet hayatı içinde yer almasından duyulan endişeler vardır. Âkif’in *Safahat*’taki eleştirileri, yalnız asri kadınlık ve onun temsilinde tasarlanan aile hayatına yönelik değil, aynı zamanda geleneksel anlayışın kadına ve aileye yönelik sorun oluşturan, yozlaşmış tutum ve davranışlarına karşıdır. Bu çalışmada, toplumun çekirdeğini oluşturan aile kurumu ve kadın konusu üzerine Âkif’in ne düşündüğü, geniş bir perspektiften ele alınacaktır.

1. *Safahat*’ta Aile ve Kadın

1.1. Aile Kurumundaki Çöküş

Güçlü bir toplumun inşasında, ailenin çok önemli bir rolü vardır. Eğer aile kurumunda bir bozulma varsa bu, diğer kurumlardaki çöküşe de işaret eder. Bu sosyolojik gerçeğin farkında olan Âkif, içinde yaşadığı toplumun aileden başlamak üzere bütün kurumlarıyla nasıl bir çözülme yaşadığını şiirlerinde göstermeye çalışmıştır.

Safahat’tın ilk kitabında yer alan “Tevhîd yahud Feryâd” manzumesinde uzun bir varoluş sorgusunun ardından “Mutlak adalet sahibi yok” diyecek denli bezginlik içinde vicdanını dinleyen şair, memleketin içine düştüğü durumdan siyasileri sorumlu tutar. Şiirde çöküşün aileden başlamasına dikkat çekilmekle birlikte, insanları perişan olan bir devletin ayakta kalamayacağı mesajı verilir:

Bir yanda yanar lânesi bin hâne-i harâbın,
Bir yanda söner lem’ası milyonla şebâbın.
Kalmış eli böğründe felâket-zede mâder;
Evlâdını gömmüş kara topraklara inler!
Ağlar beriden bir sürü âvâre-tâli’
Nan-pâre için eyleyerek ırzını zâyî’,
Bükmüş oradan boynunu binlerce yetîman,

Me'vâ arıyor âileler lâne-perîşan! (2005: 19).

Bir yanda evleri yıkılanlar, gencecik ölenler, evladını toprağa vermiş anneler, diğer yanda bir lokma ekmek için namusunu kaybeden başıboş talihsizler, boynu bükük yetimler, sığınacak yer arayan aileler, hep âh ile inlemektedir. Hastalar, yoksullar, miskinler, zeliller ve gaddarı, cefa çeken, mahkûmu, esiri ile dünya sahnesinde sayısız insan yığını görünmektedir. Bu şiirde Âkif, isyanın eşliğinden;

İmandır o cevher ki İlâhî ne büyüktür...

İmansız olan paslı yürek sînede yüktür! (2005: 20).

diyerek döner. Âkif, birçok şiirinde okurun gözünde canlanan sahneler deko-re eder, real tasvirlerle okuru metnin içine çekmeye çalışır. Böylece okura toplumsal duyarlılık kazandırmayı hedefler. Fazıl Gökçek'in de belirttiği üzere *Safahat*'ın birinci kitabı toplumun çeşitli kesimlerinden insan manzaraları yansıtmaktadır. "Küfe", "Hasta" şiirinde çocuklar; "Seyfi Baba", "Kör Neyzen" ve "Yemişçi İhtiyar"da yaşılar; "Meyhane", "Bayram", "Hasır" ve "Köse İmam"da kadınlar, toplumun zayıf ve yardıma muhtaç kesimleri olarak yansıtılır. Âkif, "Köse İmam" şiirinde, bu ilk kitaptaki bu konuların neden öne çıktığının âdeta gerekçesini açıklamış gibidir:

Üç sınıf insana içim parçalanır, hem ne kadar!

İhtiyarlar, kadınlar, bir de küçükler; bunlar

Merhamet görmeli, Yüz görmeli insanlardan;

Yoksa insanlığı bilmem nasıl anlar insan? (2013: 26).

"Seyfi Baba" şiirinde de oturduğu mahallenin çamurlu sokaklarında yürürken memleketin insan manzarasını tasvir eder. İnsanın ve ailenin harap hâli, bir medeniyetin çöküşünü imlemektedir: Evsiz barksız binlerce yoksul insan, sesi dinmiş yuvalar, toprağa serilmiş evler, boşanmış kadınlar, arada kalan çocuklar, evi sırtında sokaklarda gezen aileler, gece yol kesip sabah dilencilik yapan serseri, derbeder, başıboş, haydut, katil... vb. perişandır. Yetmiş beş yaşındaki Seyfi Baba, ekmek parası için Mehmet Ağa'nın akan damını onarıırken üşütmüş ve hasta olmuştur. Bakacak kimsesi yoktur; oğlu Osman işsizdir.

1.2. Aileden Mahrumiyet

Âkif, aileyi kurucu, derleyip toparlayıcı vazgeçilemez bir unsur olarak görür ve ona toplumu ayakta tutan bir güç atfeder. "Hasır", "Küfe" ve "Hasta" başlıklı şiirlerinde, aileden mahrumiyet sorununu ele alır. "Hasır"da cenazesine katıldığı yoksul bir yaşlı kadının dramını dile getirir. Kadının yalnız olması, oldukça düşündürücüdür. Neden bir ailesi ya da akrabaları yok-

tur? Kadın yakınlarını ne şekilde kaybetmiştir? Cevapsız sorular bir yana, okurda acıma duygusu bırakan defin sahnesi de toplumsal dayanışmanın önemini ve insani sorumluluğu hatırlatması bakımından önemlidir. Çünkü anlaşılan odur ki insanların kaderini yazan, biraz da içinde yaşadıkları memleketin iyi ya da kötü hâlidir. Mehmet Güneş'e göre "Kadının trajik biçimde ölümü ve defninde kendisinin hiçbir suçu ya da sorumluluğu olmadığı hâlde, vicdan azabı duyması ve bu hususu kendisini temsil ettiği çok belirgin olan şair öznenin bizzat kendisine ifade ettirmesi Âkif'in ne kadar insan-cıl ve mağdurlara karşı ne kadar hassas olduğunu gösterir." (2022: 517). "Küfe"de ise babası öldüğü için ailenin geçim yükünü üzerine almak zorunda kalan bir çocuğun, "Hasta"da da öğrenim gördüğü yatılı okuldan vereme yakalandığı için uzaklaştırılan başka bir çocuğun trajedisini anlatır.

1.3. Geleneksel Aile ve Kadına Kötü Muamelenin Eleştirisi

Âkif, şiirlerinde, özellikle Doğuda yerleşik anlayışın bozulması sonucu geleneksel ailede baş gösteren cehalet kaynaklı sorunlar üzerinde durur. Genel olarak mekânlar ve müdavimleri aracılığıyla medeniyetin önünde engel teşkil eden her olumsuzluğu eleştirir. Başta tembel, miskin, bencil ve ahlâk düşkününü erkekleri hedef alır; onları her sorunun kaynağı olarak gösterir. Çünkü onların cehaleti, keyfi ve sorumsuz davranışları kadını ve aileyi mağdur etmiştir.

Erkekleri, çalışma hayatı içinde aktif ve üretici olarak görmek isteyen Âkif, bu nedenle sık sık aslını unutan milletine, öz benliğini hatırlatır ve onu, daldığı gaflet uykusundan uyandırmaya çalışır. En önemlisi de eleştirilerinin doğrudan halktan uzak bir kimlik sergileyen ve halka tepeden bakan, onun değerlerine yabancılaştıran aydınlara yönelik olmasıdır.

"Meyhane" şiirinde bireyden aileye uzanan bir çöküş görülür. Meyhane ocaklar söndürür, buraya bir kere giren, dünyaya geldiğine pişman olur, buradan çıkan da artık dünya işlerine yabancılaştırmıştır. Meyhane tasviri ve sarhoşların sefil sohbetlerinin ardından, ağlayan çocuğunu susturamadığı için yanına bir yaşlı komşusunu alıp kocasını eve çağıran bir kadının dramı anlatılır. Kadın, meyhaneye girdiğinde utancından yüzü kızarır. Burada mekân üzerinden Müslüman Türk kadınının masumiyetine dikkat çekilir. Buranın müdavimi erkeklere ise "utanma" kavramı bir şey ifade etmez. Kadın:

Ayol, nedir bu senin yaptığın? Utan azıcık...

Anan da, ben de, yumurcakların da aç kaldık! (2005: 43).

dese de sarhoş adama söz geçiremez. Sonra evlere temizliğe giderek kazandığı parayı kumarbaz kocasına vermekten, kocasının kötü şöhretinden dolayı kızının iyi bir kısmetinin çıkmayacağından ve masrafları ödenemediği için oğlunun okuldan kovulmasından yakınır. Kadın, kocasına yalvarsa da sonuç vermez; etrafındaki erkeklerden medet umar, ancak onlar da kocasından farklı değildir. Aslına bakılırsa Âkif, bu tipler vasıtasıyla kadını ezen, değersiz gören erkek egemen anlayışı eleştirir:

Efendiler, ağalar siz de bir nasihat edin,

Sizin de var belki evladınız...

-Hasan ne dedin?

-Bırak, köpoğlu kadın amma çalçeneymiş ha!

-Benimki çok daha fazlaydı.

-Etme

-Elbet ya!

Onun için boşadım, sen işitmedin mi Halim?

-Kadın lakırdısı gitmez kulağıma zati benim.

Senin “karım” dediğin âdeta pabuç gibidir:

Biraz vakit taşınır, sonradan değiştirilir (2005: 45-46).

Bu sözlere rağmen kadın şikâyete devam eder. Kocasını ise kadını çok çirkin bir sözle aşağılar ve ona “Boşsun!” diye bağırır. Âkif, “Meyhane Kahvesi” şiirinde de aynı konuyu ele alır ve bütün gününü işsiz güçsüz geçiren tembel insanları eleştirir. Şiirde sahneleyeceği perdenin “pek kanlı” olduğunu söyleyerek “bu Doğu’nun bakılmayan yarası”nın kapanmasını ister. Çehresinin pisliğiyle yurdun yüz karası olarak nitelenen mahalle kahveleri, Doğu’yu geri bırakan bir unsurdur. Şair, bir zamanlar büyük bir medeniyet kurmuş bir milletin evladını, kendi tarihinin olumsuzluklarını araştırmak ve şanlı ecdadından kalan ne varsa yıkıp yerine kahvehaneler yapmakla suçlar. Bu yeni nesil, eski neslin hastanelerini, kanallarını, köprülerini, çeşmelerini yok etmiş, yerine de bir şey koyamadığı gibi bereketli toprağını da kuraklaştırmıştır. Kapsayıcı bir toplumsal eleştirinin ardından sözü “aile hayatı”na getiren Âkif, gerçek mutluluğun ancak bütün aile fertleriyle birlikte zaman geçirilen bir evde yaşanabileceğini belirtir. Öyle ki “yuva” ile “cennet köşkünü” eş görür. Bu şiirin sonunda da kahvehanedeki insanların cehalete saplanıp kalmalarına ve kadına bakışına yer verir:

...

Lâf anlamaz dişi mahlûku, durma sen uğraş.

-Kim uğraşır a babam, bunca yıllık ehlim iken,

Adam hesabına koymam bizim köpoğlunu ben (2005: 155).

Şiir, tavanın pervazı altındaki yuvalarından sanki “Ya sizin bir yuvarınız yok mu?” dercesine bakan kırlangıçların bu insanları kınamasıyla son bulur. Burada açık bir kıyas vardır. Kuşlar bile yuvasında huzur bulurken insanın bulunamayacağı besbelli olan yerlerde huzur aramasının yanılığına mizahi bir üslupla dikkat çekilir.

“Köse İmam”da ise dayak, boşanma ve aile terbiyesi konu edilir. Âkif, dostu Köse İmam’ı ziyarete gitmiştir. Hasbihal ederlerken kocasından dayak yiyen bir komşu kadın, kocasını şikâyete gelir. Köse İmam, İhsan Bey’i (kadının kocası) nasihat etmek için çağırır. Aralarında geçen diyalogla evlilik ve boşanma hukuku konusundaki yanlış bilinenler, dinî kaidelerle açıklanır. Köse İmam, adama, kadın dövmenin ve boşamanın “hem günah”, “hem de ayıp olduğunu söyler. Fakat karısının üzerine evlenmek isteyen İhsan Beyi ikna etmesi zordur. Adama göre, erkeğe dörde kadar evlenmeyi şeriat emretmektedir. Üstelik de o, bu yanlış fikirlerine “İşte meydanda Kitap, Hem alırız, hem boşarız” diyerek *Kur’an*’ı şahit gösterir. Sonra Âkif, geniş İslâmî bilgisiyile konuya şöyle açıklık getirir:

– Dara geldin mi, şerîat! Sus ulan iz’ansız!
Ne zaman câmi’e girdin? Hani tek bir hayrın?

...

Bana gelmiş de şerîatçı kesilmiş Avanak!
Hangi bir seyyie yok defter-i a’malinde?
Seni dünyada gören var mı ayık halinde?
Müslümanlık’ta şerîat bunu emretmiş imiş:
Hem alır, hem de boşarmış; ne kadar sade bir iş!
Karı tatlıki için bak ne diyor Peygamber:
Bir, talâk oldu mu dünyada, semâlar titrer!
İki evlense ne varmış Bu yenir herze midir?
Vâkiâ ba’zen olur, dörde kadar evlenilir.
Bu kimin harcı, a sersem, hele bir kerre düşün!
Tek kadın çok sana emsal olan erkekler için.
Hani servet? Hani sıhhat? Ne ararsan mefkûd.

...

Karı iş görmeyecek; varsa piçin bakmayacak;
Çamaşır, tahta, yemek nerde? Ateş yakmayacak.
Bunların hepsini yapmak sana aid şer’an! (2005: 160-161).

Âkif, bu durumu terbiye bozukluğuna, cehalete bağlar ve insanlara, insanlığı öğretmek için aileden başlayan bir eğitimi teklif eder. “Âsım”da da boşanma konusu üzerinde durur. Yaşlı bir paşa, imamın rızası olmamasına

rağmen, karısının üzerine evindeki Rum hizmetçi kız ile elenmek ister ve bütün malını mülkünü de bu kız üzerine geçirmeye kalkar. Çoluğu çocuğu aç kalacağından dolayı imam, paşanın malına *hacir*³ koyabilmek için bir dilekçe yazar. Burada Âkif'in, İslâm hukukuna başvurarak kadını korucuyu tedbirleri hatırlatması, okuru bilinçlendirme isteğinin bir sonucudur. Boşanma hukuku konusunda yanlış bilinenleri, eğitimsizliğe ve hürriyetin yanlış anlaşılmasına bağlayan şaire göre, ilim asrında bu cehalete bir son verilmesi için önce aileden başlayan bir terbiye ve sonra da hürriyet fikrinin hazm edilmesi gerekir:

Bu cehâlet yürümez; asra bakın; Asr-ı ulûm!
Başlasın terbiyeniz aileden oğlum.
Sâde hürriyeti i'ân ile bir şey çıkmaz;
Fikr-i hürriyeti hazm ettiriniz halka biraz (2005: 164).

Her şeyden önce evlilik müessesesinin kurulmasına işaret eden Âkif, yurdu baştanbaşa harabeye dönmüş Türk'ün, dünkü şen, neşeli ocaklarının yerle bir olmasından yakınır:

Yurdu baştan başa viraneye dönmüş Türk'ün
Dünkü şen, şâtır ocaklar yatıyor yerde bugün.
Gündüz insan sesi duymaz, gece görmez bir ışık (2005: 502).

En kötüsü de nüfusun azaldığı bir dönemde, insanların evlenip aile kurmakta zorlanmalarıdır.

Hadi aldırmayalım yüksele dursun vefiyât,
Nerde noksanı telâfi edecek taze hayât?
Evlenip aile teşkili bugün zor geliyor,
Görüyorsun ya nikâhlar ne kadar seyreliyor! (2005: 511).

Sağlam temelleri olan bir devletin ve medeniyetin tesis edilmesinde aile kurumunun huzurunu ve sürekliliğini gerekli gören Âkif'in eğitim anlayışı, ailede güzel ahlâk ile terbiye edilen bireyden cemiyete uzanır. Bu nedenle *Safahat*'ta sık sık eski medeniyetin övülecek taraflarını hatırlatır, geri kalmışlığın nedenlerini tek tek anlatır ve topluma yeniden medeniyet şuuru kazandırmak ister. Hareket noktası ailedir; ailenin temel direği de kadın yani annedir. O, kadını, evinin hanımı olarak görmek ister; geleneksel değerlerle yetiştirilen anne tipini, güzel ahlâkın timsali ve şefkat abidesi olarak yüceltir. Eş ve anne olan kadının toplumda daha saygın bir yerinin olacağını düşünür. Ona göre merhametli ve vicdanlı evlatlar yetiştirmek annenin göre-

³ "Kişiyi malî tasarruftan menetme." (Apaydın, 1916: 513).

vidir. Ailenin reisi ise erkektir ve ailenin geçimini sağlamak da onun görevidir. Erkek karısı ve çocuklarının mutluluğundan da sorumludur. Âkif'in aile sorumluluğu yüklediği ve olumlu kişilik özellikleriyle yücelttiği eski devirlerin “yiğit”, “delikanlı” ve “civanmert” gibi sıfatlarla nitelenen erkek tipidir. Ne var ki bu vasıfları taşıyan erkek tipi yerini, meyhanelerde, mahalle kahvelelerinde miskinlikle zaman geçiren sorumsuz, sarhoş babalara bırakmıştır.

1.4. Asri Aile Anlayışını Eleştiri

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma süreci, çağın gerisinde kalan kurumların Batının ilim ve tekniğiyle ıslah edilmek istenmesiyle başlamıştır. Bu gerçekten hareketle Ahmet Hamdi Tanpınar, Batıdan yüksek bir nizam, bir ders almanın önemine işaret eder; ancak kendi hayatımıza, mazimize, zenginliklerimize dönmek ve muhtevayı da kendimizde aramak gerektiğini vurgular (1969: 86-82). Onun gibi düşünen Gökâlîp de millî kültürün değişmemesi gerektiği kanaatinde. Bu inançla harsın esasını oluşturan “dinî, ahlâkî, bedîî” heyecanlarımızı değiştirmeye hiçbir şeyin gücünün yetmeyeceğini söyler. Çünkü ona göre “zevk, meşrep, vecd” gibi hissi unsurlar, millî olduğundan değiştirilemezler. Bir milletin varlığını koruması, ancak millî şahsiyetini koruması ile mümkündür. Böyle iyimser düşünmesine karşın Gökâlîp, medenileşme ve kültür değişimi arasındaki farkın anlaşılmasından dolayı, ailenin şiddetli bir buhran geçirdiğinin de farkındadır. Batıcıların, yüksek medeniyeti kurmak isterken millî hassasiyetleri dikkate almayarak aile sahasında körü körüne Avrupa'yı taklit etmelerini ve asri aileye sahip olacağız diye millî aileyi tahrip etmelerini eleştirir. Öte yandan müfrit Şarkçıların ise an'anevî aile bozulacak diye, asri aileyi ve asri kadınlık anlayışını şiddetle reddetmelerinin yanlışlığına değinir. Her iki ifratçı düşünceye rağmen iyimserliğini sürdürür ve Türk ailesinin Avrupa medeniyetinden yeni fikirler alıp asrileşeceğini; fakat Türk ailesinin şahsi benliğini koruyacağını belirtir (1977: 34-39).

Buna karşın dönemin baskın fikir akımlarından birini oluşturan İslâmcılar ise değişimin millî kimliği yıpratacağı ve aile kurumu üzerinde yıkıcı bir tahribata neden olacağından endişelidir. Bunların da kadın konusuyla ilgili projelerinin bulunduğunu belirten Ömer Çaha, bu çizginin ileri gelen isimlerinden Mustafa Sabri, Musa Kazım, Sait Halim Paşa, Mehmet Âkif ve A. Hamdi Akseki gibi düşünürlerin kadın konusuyla ilgili fikirlerini şöyle özetler: “Toplum, İslâmi kurallara geri dönmeli, Aile Hukuku İslami prensiplere göre yeniden düzenlenmeli ve kadının eğitimi, kadınları kamusal alana sokmayı değil, daha sağlıklı ve dindar nesiller yetiştirmeyi amaçlamalıdır.” Çaha, bu düşünürlerin kadına aşılacak istenen feminist düşünceleri şiddetle eleş-

tirdiklerini ve kadının aile yaşamıyla sınırlandırılmasını talep ettiklerini ifade eder. Bu düşünceden hareketle bu aydınlar kamusal alan ve özel alan ayrımının kadın ve erkek dünyasıyla uyumlu biçimde yapılandırılmasını savunmuşlardır (1996: 97-98).

Kadını, toplumsal hayat içerisinde görmek isteyen aydınlara göre ise yeni bir medeniyetin kurulması, toplumsal hayatta kadın ve erkeğin birlikte bulunmasına bağlıdır. İyi eğitilmiş bir kadın, anne ve eş vazifesini daha iyi icra edecek ve kamusal alanda da çalışarak ülke kalkınmasına katkı sağlayacaktır. O günün koşullarına göre son derece radikal olan bu görüşler, Türk kadınının geleceğinin şekillenmesinde çok etkili olacaktır. Bu durumun Türk-İslam gelenekleri ve inanç sistemi içerisinde asırlarca varlığını sürdüren aile kurumunu yıkmasından endişelenen Âkif:

Biz ki her mevcudu yıktık, gayesiz bir fikr ile
Yıkmadık bir şey bıraktık... Sade bir şey: âile (2005: 287).

der. Hatta “Süleymaniye Kürsüsü”nde asri aileyi kurmak isteyen erkek egemen zihniyeti, kadınları, İslâmiyet’in çizdiği mahrem alandan çıkarmak, millî ve dinî kimliklerinden uzaklaştırmakla suçlar:

Bir selâmet yolu varmış. O da neymiş: Mutlak,
Dini kökten kazımak, sonra, evet, Ruslaşmak!
O zaman iş bitecekmiş... O zaman kızlarımız
Şu tutundukları gâyet kaba, pek ma'nasız
Örtüden sıyrılacak... Sonra da erkeklerden,
Analık ilmini tahsil edecekmiş... Zâten,
Müslümanlar o sebepten bu sefalette imiş!
Ki kadın “sosyete” bilmezmiş, esârette imiş!
(...)

Al okut, “Avrupa tahsil...” desinler, gönder,
Servetinden bölerek nâ-mütenâhi para ver;
Sonra bir bak ki, meğer karga imiş beslediğin!
(...)

Kızımın iffeti batmakta rezilin gözüne...
(...)

Demiş olsaydı eğer: “Kızlara mektep lâzım...
Şu kadar vermelisin” kahrolayım kaçmazdım (2005: 211-212).

Şiirde de görüldüğü gibi Âkif, kadınların eğitime taraftar olmakla beraber, ilerlemenin şartı olarak görülen kadının açılıp-saçılmasına karşıdır. Nice zahmetlerle Avrupa'ya tahsile gönderilenlerin, kız okulları açma yeri-

ne, şekli bir taklitçilikte kalmalarına üzüldür. Şefika Kurnaz'a göre birçok İslâmcı yazar, kadınların İslâmî ölçüler içinde eğitilmesinden yanadır. Bu eğitimin hangi seviyeye kadar olması gerektiği pek belli olmamakla beraber, Mustafa Kâzım yüksek tahsilen kızlar için faydalı olabileceğini düşünür. Âkif de kadınların tahsiline önem verir. Ancak, yukarıda verilen şiirdeki ifadelerden, Âkif'in kadınlarla ilgili olarak ne dereceye kadar bir tahsil istediği anlaşılammaktadır (1992: 93-95).

İslâm toplumlarında kadını esir gören zihniyete de karşı çıkan Âkif, önce hürriyetin özümsemesi konusunda ısrarcıdır. Çünkü Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'da tam bir "başbozukluk" hâli yaşanmaktadır. Hürriyet perisiyle büyülenen kitleler, aşırı ve şuursuzca hareket etmektedir. Öyle ki Âkif, Avrupa hayranlığının sınır tanımaz bir boyuta gelişini, şu kinayeli dizelerle eleştirir:

Kadın, erkek koşuyor borç ederek Avrupa'ya...
Sapa düşmekte sizin şıklara, zannım, Asya!
Hakka tefviz ile üç tane yetişmiş kızını;
Taşıyanlar varmış buradan baldızını,
Analık ilmi için Paris'e, yüksünmeyerek...
Yük ağır, ecri de nisbetle azim olsa gerek! (2005: 229).

Sezai Karakoç'a göre "Âkif'in fikir kaynağı bizzat toplum ve toplumda yaşayan düşüncedir (2012: 24)." Bu bakımdan gerek yeni devlet kurulmadan gerekse kurulduktan sonra yapılan devrimler, Âkif'e, bütün bir ömür savunduğu İslâm birliği idealine aykırı gibi gelmektedir. Çünkü o, toplumun tâbi tutulduğu kültür değişiminin "benlik yitirilmeden" gerçekleşemeyeceği konusunda endişelidir (2012: 30-31). Bu değerlendirme de göstermektedir ki Âkif'in kadını ve aileyi doğrudan değiştirecek olan modernleşme konusunda duyduğu endişe haklı bir gerekçeye dayanır.

1.5. Kadın ve Vatan Kavramlarına Yüklenen Anlam

Âkif, "Leyla" şiirinde ise Sakarya Zaferi'nden sonra yapılacak taarruzun bütün İslâm dünyasını uyandıracak mahiyette olması isteğini ve idealini dile getirir. Ercilasun'un belirttiği üzere bu hasret ve ideali dile getiren şiir, "Leyla" ismini bu idealin sembolü olarak kullanan şairin, İslam medeniyetine hâkim olan inkırazın yarattığı memnuniyetsizliğinden de beslenir. "Leyla, İslam dünyasının parlak geçmişinin sembolü olduğu kadar, hâlde Mecnun'a benzettiği Müslüman-Şark dünyasını içinde bulunduğu karanlıklardan nura çıkaracak kurtarıcıdır. 'Leyla' tasavvuru aynı zamanda 'Vatan-kadın', 'medeniyet-kadın', 'şehir-kadın' arasında kurulan münasebetin bir tezahürü-

dür.” (Ercilasun 1988’den akt. Tağızade Karaca, 2011: 120). Öyleyse Âkif’in şiirlerinde kadın ve aile anlayışı bir bütün olup bu da vatan ile özdeş tutulmuştur demek yanlış olmasa gerek. Tüm bu özellikleriyle *Safahat*, günümüz meselelerine de ışık tutmakta ve hâlâ büyük bir ilgiyle okunmaktadır.

Sonuç

Âkif’in manzumelerine yansıyan kadın ve aile hakkındaki fikirlerinden şu hükümlere ulaşılabilir: Aile bir toplumun temelini oluşturur. Güçlü bir devletin ve yüksek bir medeniyetin sağlam temeller üzerine inşa edilmesi, ancak aile kurumunun huzuruna ve sürekliliğine bağlıdır. Ailede bu unsurların devamlılığı ise bireylerin güzel ahlâkı ile mümkündür. Tam tersine ahlâk düşkün bireyler ise bir devletin ve medeniyetin yıkılmasına sebep olabilirler. Çünkü bir toplumda insan bozulursa bütün kurumların çöküşü, kaçınılmaz olacaktır. Bu gerçekten hareketle denilebilir ki Âkif’in eğitim anlayışı, ailede güzel ahlâk ile terbiye edilen bireyden cemiyete uzanır. Erdemli insan, ancak huzurlu bir aile yuvasında, şefkatli bir annenin sevgisiyle ve sorumluluk sahibi bir babanın güzel ahlâkıyla yetişebilir. Bu bakımdan asırlar içinde oluşan yerleşik kültür korunmalı, unutulmuş değerler ve tarih hatırlanmalıdır. Kadim kültürde yeniden dirilişi sağlayacak çareler vardır.

Medeniyet çerçevesinde ele aldığı bütün konularda olduğu gibi kadın hakkı ve hukuku konusunda da İslâmı referans gösteren Âkif’in, kadının eğitimi ve kamusal alanda çalışması konusunda muhafazakâr düşünmesi ise yenilik adına hızlı değişimin yerleşik kültürü, başka bir ifadeyle geleneksel Osmanlı ailesini yıkabileceğinden duyduğu endişeye dayanır. O, kadınların tahsiline önem verir, ama onun şiirlerine yansıyan fikirlerinden kadınlarla ilgili olarak ne dereceye kadar bir tahsil istediği anlaşılamamaktadır. Toplumsal pek çok sorunu, çaresini de göstererek ele alan şairin kadının tahsili konusunda net fikirler ortaya koymaması, her şeyden önce, onun hürriyetin özümsemesini istemesiyle açıklanabilir. Pek tabiidir ki bu, bilinç düzeyinin yükselmesini gerektiren bir durum olduğundan kısa bir süre içerisinde gerçekleşmesi beklenemez. Dolayısıyla Âkif’in kadın ve aile konusunda muhafazakâr düşünmesi, hızlı değişimin öz benliği yıpratacağı kaygısına dayanır.

Kaynakça

- Apaydın, H. Yunus (1996). “Hacir”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.14. İstanbul: TDV, 513-517.
- Caporal, Bernard (1990). *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919- 1970)*. Çev. Ercan Eyüboğlu. İstanbul: Yeni Gün.

- Çaha, Ömer (1996). *Sivil Kadın*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Ercilasun, Bilge (1987). “Mehmet Akif’in Şiirlerinde Kadın ve Aile Temi”. *Hacettepe Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1): 34-40.
- Ercilasun, Bilge (1988). “Bülbül ve Leyla”. *Türk Kültürü*, 308: 784-791.
- Ersoy, Mehmet Âkif (2005). *Safahat*. Haz. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Fındıkoğlu, Z. Fahri (1938). “Hatay Aile Kanunu”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 10, 14 Eylül.
- Fındıkoğlu, Z. Fahri (1999). “Tanzimatta İctimai Hayat”. *Tanzimat 2*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Gökçek, Fazıl (2013). *Bir Medeniyetin Şairi Mehmet Âkif*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülnaz, Muallâ (2000). “Nisvân-ı İslâm”. *Osmanlıdan Cumhuriyet’e Kadının Tarihi Dönüşümü*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Güneş, Mehmet (2022). “Mehmet Âkif’in Şiirlerinde Vicdan”. *İstiklâl Marşının Kabulü’nün 100. Yılı Bildiriler Kitabı*. Burdur: MAKÜ, 513-519.
- Karakoç, Sezai (2012). *Mehmet Âkif*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Kurnaz, Şefika (1992). *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını (1839-1923)*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Mardin, Şerif (1995). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Okay, Orhan (1989). *Mehmet Âkif Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ortaylı, İlber (2007). *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Safa, Peyami (1996). *Türk İnkılâbına Bakış*. Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Şemsettin Sami (1996). *Kadınlar*. Haz. İsmail Doğan. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Tağızade Karaca, Nesrin (2011). “Mehmet Akif Ersoy’un Hayatında ve Safahat’ta Kadın”. *Diyanet İlmî Dergi*, 47(4): 113-128.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1969). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Ziya Gökalp (1977). “Asrî Aile ve Millî Aile”. *Türk Kültürü*, 178: 34-40.
- Ziya Gökalp (2011). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

“COPE–Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” ereve-sinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Etik Kurul Belgesi: Bu alıřma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

ıkar atışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir ıkar atışması yoktur.

The following statements are made in the framework of “COPE–Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required for this study.*

Declaration of Conflicting Interests: *The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.*